

УДК 738.012.016.02.03(477-25)"195"

DOI <https://doi.org/10.15407/nz2021.03.689>

ЕКСТЕР'ЄРНА ТА ІНТЕР'ЄРНА КЕРАМОПЛАСТИКА 1950-х РОКІВ КИЇВСЬКОЇ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ МАЙСТЕРНІ ХУДОЖНЬОЇ КЕРАМІКИ

Алеся СКОРОМНА

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-8961-4524>

аспірантка, Національна академія
образотворчого мистецтва і архітектури,
кафедра теорії та історії мистецтва,
вул. Вознесенський узвіз, 20, 04053, м. Київ, Україна,
e-mail: dolzhenko2012@gmail.com

Мета статті — на основі дослідження архівних матеріалів та образотворчих джерел систематизувати, атрибутувати і проаналізувати обрані мистецькі екстер'єрні та інтер'єрні твори 1950-х років київської Експериментальної майстерні художньої кераміки, а також окреслити її головні технологічні досягнення. *Методологія* передбачає єдність таких підходів як історичний (введення керамічних виробів до мистецького контексту — 1950-х років та розвиток об'єктів у хронологічній послідовності), фактографічний (дослідження архівних документів), метод компаративного аналізу (атрибуція творів мистецтва, порівняльно-типологічне зіставлення) та мистецтвознавчий аналіз (формально-стилістичний аналіз для виявлення стилістики та формоутворення творів). *Наукова новизна*. До наукового обігу введено обрану групу керамопластики, виконану Експериментальною майстернею у стилі сталінського ампіру та українського необароко в 1950-х роках.

Висновки. З'ясовано, що у 1952—1959 рр. майстерня займалась оформленням дошкільного закладу, адміністративних та житлових будівель Києва, Полтавської та Черкаської областей. Зібраний та проаналізований фактичний матеріал дає змогу проілюструвати певні спостереження щодо звернення в керамопластиці, зокрема О. Грудзинської, до зоо- і фітоморфних мотивів, світлої матової теракоти та емалей.

Ключові слова: Україна, 1950-ті рр., екстер'єрна та інтер'єрна керамопластика, безолов'яні та безсвинцеві емалі, теракота, орнамент, Н. Федорова, О. Грудзинська, О. Железняк, Експериментальна майстерня.

Alesia SKOROMNA

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-8961-4524>

Ph.D student of the Department

of Theory and History of Art,

National Academy of Fine Arts and Architecture,

20, Voznesensky Descent St., 04053, Kyiv, Ukraine,

e-mail: dolzhenko2012@gmail.com

EXTERIOR AND INTERIOR CERAMICS OF THE 1950'S KYIV EXPERIMENTAL WORKSHOP OF ART CERAMICS

The purpose of the article. The article, based on the study of archival materials and natural art sources, systematizes, attributes and analyzes selected artistic exterior and interior works of the 1950's of the Kyiv Experimental Workshop of Art Ceramics, as well as outlines its main technological achievements.

Methodology provides for the unity of such approaches as the historical (introduction of ceramics into the artistic context — of the 1950's and the development of objects in chronological order), factual (study of archival documents), method of comparative analysis (attribution of works of art, comparative typological comparison) and art history analysis (formal-stylistic analysis to identify the style and formation of works).

Scientific novelty. A selected group of ceramoplastics of the Experimental Workshop made in the Stalin's Empire-style and the Ukrainian neo-baroque style of the 1950's was introduced into scientific circulation, including the decoration of the educational institution № 1/185 of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine «Berehynia» and archival documents of N. Fedorova. The attribution of the found works is carried out, their origin and author's affiliation of technologist N. Fedorova, folk master O. Zhelezniak, professional ceramist O. Hrudzynska. It is formulated that the architectural and decorative ceramoplastics of the workshop in the 1950's in terms of manufacturing technology and style had two directions: mixing poly- and monochromy in exterior ceramics (terracotta and enamel) and polychrome exterior and interior products (solid covered with enamels).

Conclusions. It was found out that in 1952—1959 the workshop was engaged in the design of preschools, administrative and residential buildings in Kyiv, Poltava and Cherkasy regions. The main technological achievements of the 1950's were developed majolica enamel glaze of restorative fire based on copper compounds regenerative by N. Fedorova in 1956 and the revival of the technology of painting on raw enamel. Implementation in practice of the new methods proposed by O. Hrudzynska: enamels on enamel, painting with ceramic paint and watering restorative fire on a terracotta shard. The collected and analyzed factual material allows to illustrate certain observations regarding the appeal in ceramoplastics, in particular O. Hrudzynska to zoo- and phytomorphic motifs, light matte terracotta and enamels.

Keywords: Ukraine, 1950's, exterior and interior ceramoplastics, unleaded and lead-free enamels, terracotta, ornament, N. Fedorova, O. Hrudzynska, O. Zhelezniak, Experimental workshop.

Вступ. Експериментальна майстерня художньої кераміки (1944—1985 рр.) — провідний мистецький заклад України, художники якого упродовж тривалого часу генерували нові ідеї і створили власний стиль, який поєднав новаторські технологічні тенденції та традиції українського мистецтва. Нині твори цієї майстерні часто потрапляють до уваги науковців, адже вони посідають важливе місце в історії розвитку архітектурного дизайну, зокрема керамічного оздоблення Києва, Полтавської та Черкаської областей, де й досі прикрашають різні споруди громадського призначення. У 1950-ті роки в майстерні активно розробляли інтер'єрну та екстер'єрну архітектурну керамопластику, яка й понині не стала предметом спеціального дослідження. Отже, обрана тема є вкрай *актуальною* в контексті дослідження декоративного мистецтва, зокрема архітектурної керамопластики середини ХХ століття.

Аналіз досліджень. В узагальнюючих працях, присвячених теорії та історії вітчизняного мистецтва, науковці І. Сакович і М. Коломієць стисло подали загальну інформацію щодо розвитку стилістики радянської архітектури 1950-х рр. та окреслили головні осередки гончарного виробництва [1, с. 359—363; 2, с. 209—210]. М. Коломієць висвітлив вираження національної форми в радянській архітектурі [3, с. 115—144]. Використання різних видів кераміки в архітектурі, досвід роботи київських архітекторів та технологічні особливості кераміки найдаліше дослідили П. Мусієнко та Н. Манучарова [4; 5, с. 20—25]. Творчу діяльність Експериментальної майстерні коротко описали дослідники І. Сакович, С. Музиченко, І. Бекетова, Г. Істоміна та М. Студницька [1, с. 359—362; 6, с. 77—81; 7, с. 70—72; 8, с. 135—136]. Довідкову інформацію стосовно будівель П'щанської сільської ради, Дніпро-Інгулецької насосної станції, павільйону «Тваринництво» Виставки передового досвіду в народному господарстві УРСР (нині Національний комплекс «Експоцентр України»), житлових будівель Києва, зокрема на вул. Мечникова, 6, побіжно розглянули П. Мусієнко [4, с. 26, 28], Н. Велігоцька [9, с. 44], Г. Істоміна, М. Студницька [8, с. 136]. Отже, зазначені праці мають загальний характер, це стисло наведені факти з переліком мистецьких пам'яток та поодинокі згадки щодо декорування керамопластикою будівель без зазначення авторства та без змістовно-

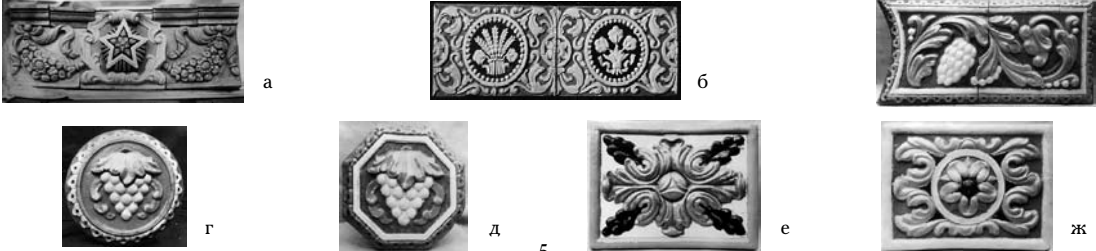
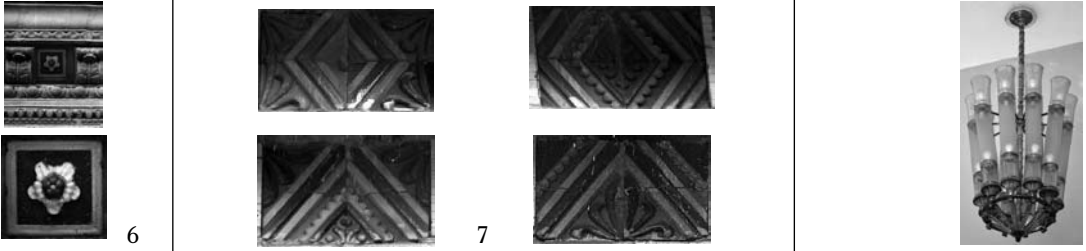
го художньо-стилістичного аналізу творів. Декоративне оздоблення навчального дошкільного закладу № 1/185 МВС України «Берегиня» не розглядав жоден науковець, а також не проведена систематизація та атрибуція більшості творів зазначеної майстерні, що виконані в 1950-х роках.

Мета статті. На основі дослідження архівних матеріалів та образотворчих джерел систематизовані, атрибутовані та проаналізовані вибрані мистецькі екстер'єрні й інтер'єрні твори 1950-х років київської Експериментальної майстерні художньої кераміки, а також окреслені її головні технологічні досягнення.

Основна частина. У післявоєнний період українське монументально-декоративне мистецтво та формування загальних мистецьких тенденцій «моди» розвивалися в притаманному річчіді радянської художньої культури. Інтенсивний розвиток будівельної індустрії в архітектурі сприяв поширенню конструктивної та облицювальної кераміки. Тодішня влада вплинула на роботу більшості архітекторів і художників, які в той час визначилися з подальшим напрямом в архітектурному декорі та зверталися до італійського Ренесансу, російського класицизму, українського бароко тощо. Зокрема, в архітектурі України були реалізовані спроби проявити національну характерність завдяки введенню в декор мотивів з козацького бароко та народної творчості, поєднуючи їх з радянською символікою. Цей період відзначено активною співпрацею архітекторів, скульпторів, художників. У 1955—1959 роках відбувся початок нового етапу в розвитку архітектури [1, с. 359—360; 2, с. 209—210].

Період 1950-х років для Експериментальної майстерні вирізнявся пошуком і виявленням художнього образу екстер'єрної та інтер'єрної архітектурно-декоративної керамопластики та технологічними досягненнями Н. Федорової. Наприклад, у 1956 р. технологинею віднайдено рецепт червоної майолікової поливи відновного вогню на основі поєднання сполук міді. У цей час особливого застосування в Україні набули розроблені та впроваджені в практику безолов'яні та безсвинцеві емалі лауреатів Сталінської премії Б. Лисіна та О. Черепової [10, арк. 2]. Винаходи вчених вплинули на роботу Експериментальної майстерні, художники розпочали активно працювати над розширенням різних способів оформлення емалями. Майстерня опанувала тех-

Табл. 1. Екстер'єрна та інтер'єрна архітектурна керамопластика 1950-х років
Експериментальної майстерні художньої кераміки (1944—1985 рр.)

Міксування полі- та монохромії в екстер'єрній керамопластиці			
 <p>1</p> <p>2</p> <p>3</p> <p>4</p>			
 <p>а</p> <p>б</p> <p>в</p> <p>г</p> <p>д</p> <p>е</p> <p>ж</p> <p>5</p>			
Поліхромна екстер'єрна та інтер'єрна керамопластика			
 <p>6</p> <p>7</p> <p>8</p>			
<p>1. Піщанська сільська рада, Черкаська обл., 1952 р.;</p> <p>2. Павільйон «Тваринництво», Нац. комплекс «Експоцентр України», 1957 р.;</p> <p>3. Навчальний дошкільний заклад № 1/185 МВС України «Берегиня», 1955 р.;</p> <p>4. Районна держ. адміністрація, м. Глобине, Полтавська обл., 1959 р., 1.4 а — б. Капітель зі зміненою композицією — 1.4 в [10, арк. 55—56; 58—59];</p> <p>5. Дніпро-Інгулецька насосна станція, 1953 р., 1.5 а — ж [10, арк. 23—33];</p> <p>6. Житловий буд. в Києві за вул. Мечникова, 6, 1958 р.;</p> <p>7. Житловий буд. в Києві за вул. Олексіївська, 10/12, 1959 р.;</p> <p>8. Павільйон «Зернові та олійні культури», Нац. комплекс «Експоцентр України», 1957 р.</p>			

Іл. 1. Піщанська сільська рада в с. Піщане Золотоніського району Черкаської обл. Архітектор проекту І. Криксунова, керамістка О. Грудзинська. 1952

Іл. 2. Керамопластичне оформлення входу до Піщанської сільської ради. Керамістка О. Грудзинська. Теракота, безолов'яні та безсвинцеві емалі. 1952

нологію нанесення розпису по сирій емалі на гладкій поверхні, яку застосовували в українській та російській кераміці ще у XVII—XIX ст. [10, арк. 16]. У процесі роботи О. Грудзинська запропонувала варіанти нового розпису: «...емалі по емалі, розпис керамічною фарбою і поливами відновного вогню по теракотовому черепку та інші» [11, арк. 48].

Дослідження архівних та літературних джерел дали змогу віднайти і розділити керамопластичні твори майстерні 1950-х років на два напрями: міксування полі- та монохромії в екстер'єрній кераміці (у більшості творів об'ємні частини твору — це безполів'яна теракота, фон емалевий (табл. 1.1—1.5 а) та поліхромні екстер'єрні та інтер'єрні архітектурні вироби (твори суцільно вкриті кольоровими емаліями (табл. 1.5 (б — ж) — 8).

Архітектурна кераміка довоєнного періоду представлена переважно в матовій безполів'яній тера-

коті. Київські архітектори, зокрема Н. Манучарова, у 1950-х роках наголошували на необхідності її збагачення художніми можливостями завдяки введенню колірної поліфонії у теракоти. Архітектор підкреслювала, що науково-дослідні інститути Академії архітектури Української РСР вже працювали над цим [5, с. 25].

Прикладом поєднання безполів'яної теракоти з емаліями у стилі сталінського ампіру з національним підґрунтям є керамопластика будинку агрокультури в колгоспі ім. Т. Шевченка¹ (1952 р.), нині — це Піщанська сільська рада в селі Піщане² Золотоніського району Черкаської обл. (іл. 1). Архітектор проекту І. Криксунова, О. Грудзинська³ змодельувала керамічні капітелі, гірлянди, обрамлення дверей, розетки та ін. [10, арк. 37; 12; 13, арк. 4]. Центральна частина двоповерхового будинку з червоної цегли має головний вхід. Це — шестикутковий портик з чотирма колонами та двома пілястрами, оздобленими керамічними капітелями. Архітрав посередині декоровано керамічними розетками з фітоморфним мотивом. Неординарним видається обрамлення входних дверей у формі накладної керамічної арки, прикрашеної рослинним барельєфом з повторюваними зображеннями соняшників, що переплетені виноградними (іл. 2). Центр арки увінчаний картушем з імітацією герба будинку агрокультури, з симетричною композицією, яка складається з зображення злакових культур (початки кукурудзи, колоски пшениці) та квіток. Обабіч дверей — між вікнами першого і другого поверхів — керамічні гірлянди. Бічні двері другого поверху оформлені фігурним картушем, посередині якого радянська символіка «серп та молот» із симетричним квітково-пшеничним рельєфом. Навколо дверей керамічна лиштва також з флористичним дизайном. Усі деталі, в яких композиційні центри виділені перлинно-бірюзовою емаллю, сформовані з матової світлої теракоти. Також збереглися архівні світлини керамічного декору та будівлі за 1953 р. [10, арк. 38—54].

¹ Збудовано за проектом Інституту архітектури споруд Академії архітектури Української РСР.

² Висловлюємо подяку завідувачу «Піщанського сільського народного краєзнавчого музею» в с. Піщане Сергію Чайді за допомогу в дослідженні та надану інформацію.

³ Художниця О. Грудзинська підтвердила авторство всіх зазначених у статті творів.

Приклад поєднання двох матеріалів властивий для типового будинку райкому партії КПРС (1959 р.), нині — це будівля Районної державної адміністрації в м. Глобине Полтавської обл. На фасаді будівлі встановлено шість керамічних капітелей у стилі сталінського ампіру, змодельованих О. Грудзинською у 1952—1953 роках за проектом архітектора Л. Синькевича. Капітелі вкриті кольоровою емаллю, що дало можливість поєднати дві фактури: блискучу і матову [13, арк. 4; 10, арк. 37]. Це керамічні барельєфні капітелі з флористикою та гронами винограду, увінчані по боках завитками (табл. 1.4 а, б). Нині вони зафарбовані (на жаль, ідентифікувати первинний колір не вдалося (табл. 1.4 а). На архівних світлинах рельєф капітелі — матовий теракотовий, тло емалево (табл. 1.4 б). Також є інший варіант розробки капітелі зі зміненою композицією (табл. 1.4 в), що підтверджує припущення про кілька варіантів композицій для цих капітелей [10, арк. 55—56, 58—59].

Керамопластика для Дніпро-Інгулецької насосної станції у стилі сталінського ампіру виготовлена у 1953 р., декорована безолов'яними та безсвинцевими емаллями в поєднанні з теракотою за принципом розпису по сирій емалі на гладкій поверхні. Цей спосіб нагадує акварельну техніку. Рисунок наносять тонким шаром пензликом на шар невипаленої емалі керамічними підглазурними фарбами, оксидами і розчинними солями кольорових металів. З архівних даних дізнаємось, що в техніці низького рельєфу створено різні архітектурні деталі, які повністю вкрито кольоровою емаллю. Для підкреслення композиційних центрів нанесено підглазурні фарби поверх білої емалі (табл. 1.5 б—ж), після цього проведено випал. За збереженими архівними світлинами видно, що керамічні деталі орнаментовано виноградом, снопом, фігурним листям у поєднанні з рослинною візерунчастістю. Наприклад, збірний картуш з високим рельєфом для головного входу на станцію: в центральній частині — «зірка» в обрамленні завитків, обабіч — матові теракотові гірлянди (табл. 1.5 а). Деталі та картуш розписано зеленою, білою, синьою, коричневою емаллями, деінде застосовано білий, синій, блакитний, білий з коричневим кольори. Н. Федорова вважала, що такий прийом дозволяв легко читати орнамент на будь-якій висоті будівлі. У документах чітко зазначено, що деталі повністю вкриті емаллями, але на архівних світлинах помітне міксу-

вання неполив'яної теракоти та емалей, наприклад, вставка у вигляді картуша та теракотові гірлянди обабіч (табл. 1.5 а) [10, арк. 3, 16, 19, 20—33].

Проаналізовані за архівними світлинами вставки сформували в майстерні, але, на жаль, нині на фасаді Дніпро-Інгулецької насосної станції вони відсутні, до того ж станцію відкрили у 1988 р., а вставки створили у 1953 р. Це підтверджується відомостями заступника начальника управління каналів р. Інгулець, начальника ВП каналу Дніпро-Інгулець О. Панченко⁴, який зазначив, що «керамічних вставок не було на насосних станціях каналу Дніпро-Інгулець (ГНС та НСП) (1988 р.), а також на Явкинській (1985 р.) та на Інгулецькій ГНС (1988 р.) Снігурівського району. Керівництво каналу Дніпро-Кривий Ріг (1957—1961 рр.) повідомило, що на трьох насосних станціях, а саме поблизу с. Мар'янське, м. Апостолове та Південного водосховища вставки також відсутні». Усе це свідчить про те, що керамопластика, виготовлена для Дніпро-Інгулецької насосної станції у 1953 р., потребує подальшого ретельного дослідження, адже поки що її не віднайдено. На перелічених станціях кераміка також не виявлена. Є вірогідність, що її використали на іншому об'єкті або ж не монтували взагалі.

У 1954 р. О. Грудзинська працювала над керамічним екстер'єрним оздобленням для павільйону «Тваринництво» (1957 р., проєкт «Гипроград» Української РСР). Архітектори проєкту М. Катернога, Я. Ковбаса, художниця Є. Крутась, скульптор І. Макогон [14, арк. 3—4, 13—16]. Для фасаду павільйону обрали три основні теми, що відповідають його назві. Це — зоо- (барани, свині, коні, корови), антропо- (доярки, колгоспниці) та фітоморфні образи (квіти, рослини) поруч з основними фігурами, які виконано в стилі українського неobaroko. Композиції змодельовані скульптором І. Макогоном разом з художницею О. Грудзинською, яка розробила рослинний орнамент методом пластичного моделювання (табл. 1.2) [14, арк. 14—16, 18]. Це один із головних напрямів мисткині, адже над розробкою рослинної орнаментики вона працювала все своє життя [12]. Барельєфні полі- та монохромні

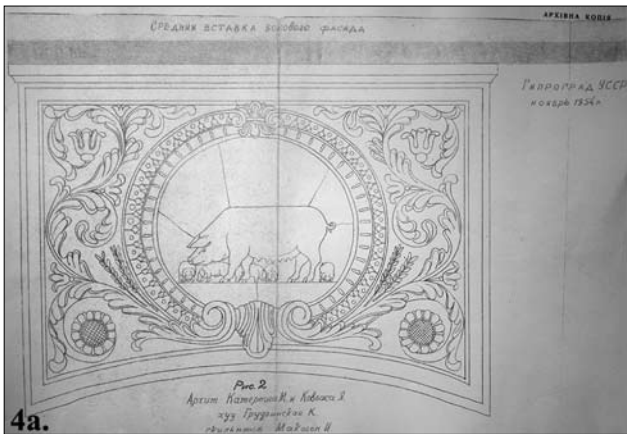
⁴ Висловлюємо подяку заступнику начальника управління каналів р. Інгулець, начальнику ВП каналу Дніпро-Інгулець О. Панченко за допомогу в дослідженні та надану інформацію.

Іл. 3. Фрагмент барельєфної екстер'єрної вставки павільйону «Тваринництво» Національного комплексу «Експоцентр України». Архітектори М. Катернога, Я. Ковбаса, художник О. Грудзинська, скульптор І. Макогон. Теракота, безолов'яні та безсвинцеві емалі. 1957

Іл. 4. Фрагмент барельєфної екстер'єрної вставки павільйону «Тваринництво» Національного комплексу «Експоцентр України». Теракота, безолов'яні та безсвинцеві емалі. Архітектори М. Катернога, Я. Ковбаса, художник О. Грудзинська, скульптор І. Макогон. 1957

Іл. 3а. Ескізи до панно павільйону «Тваринництво» Національного комплексу «Експоцентр України». Архітектори М. Катернога, Я. Ковбаса, художник О. Грудзинська, скульптор І. Макогон. Світлокопіювальний папір. 1954. Архів ЦДАМЛМУ. Ф. 1113. Оп. 1. Од. зб. 93. Арк. 14

Іл. 4а. Ескізи до панно павільйону «Тваринництво» Національного комплексу «Експоцентр України». Архітектори М. Катернога, Я. Ковбаса, художник О. Грудзинська, скульптор І. Макогон. Світлокопіювальний папір. 1954. Архів ЦДАМЛМУ. Ф. 1113. Оп. 1. Од. зб. 93. Арк. 15

композиції, що чергуються, розміщено по всьому периметру верхньої частини будівлі. Наприклад, багатофігурну пластичну горизонтальну композицію «Свинка із підсвинками» (іл. 3) закомпоновано в центрі підовального картуша із симетричним рослинним декором з паростків, бутонів, квітів соняшника та колосків. Усю композицію виділено в прямокутну об'ємно-фігурну рамкову керамопластику, а барельєфи тварин посередині увінчані рельєфним флористичним колом. На архівних світлинах зберігся графічний ескіз, виконаний на світлокопіювальному папері, до ще однієї барельєфної композиції на аналогічну тему (іл. 3а).

На відміну від описаної попередньо, на цій світлині поросята зображені не компактною групою в профіль на фоні свині, а динамічніше, в анфас та профіль. Загалом барельєфи на стінах павільйону ідентичні до графічних ескізів. Виняток — двофігурний рисунок з баранами, що пасуться (іл. 4). Ймовірно, художники в процесі роботи над панно відмовилися від подібної двохфігурної побудови композиції (іл. 4а) [14, арк. 14—15]. Автори використали прийом контрасту: на холодному фоні теплий колір ліпнини (майже всі об'ємні частини — теракотові, а плоскі — вкриті безолов'яною та безсвинцевою ціановою емаллями). Для вузьких

колон керамістка змодельовала капітелі з фітоморфним мотивом.

Дворик центрального входу до павільйону «Тваринництво» також прикрашено вертикальними композиціями в барельєфі (іл. 5). Це працівники ферми зі свійськими тваринами, навколо яких два орнаментальні бордюри з рослинним та геометричним орнаментами з варіантних збірних плиток синіх і блакитних кольорів (худ. О. Грудзинська). На архівних світлинах є моно- та поліхромний ескіз доглядальниці зі свинками [14, арк. 18]. Слід зазначити, що Є. Крутась декорувала вставки для центрального фасаду, використавши як зразок медалі з радянською символікою та орнаментальною флористикою, остання з яких зберігає стилістику О. Грудзинської [14, арк. 13].

Отже, зазначений павільйон виділяється художньо-пластичною мовою форм скульптурних творів, підкресленням об'ємів матовою теракотою та застосуванням колірної контрасту на пласкій поверхні.

У зазначений період майстерня набула досвіду в декоруванні екстер'єрів дитячих дошкільних закладів. З документів Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України (ЦДАМЛМУ) відомо, що в 1954 р. Інститут художньої промисловості спільно з Інститутом архітектури споруд Академії архітектури Української РСР розробили майоліковий портал і 18 окремих круглих вставок з дитячою тематикою для садочку в м. Києві на вул. Виноградна, 18. В архівній документації збереглися світлини фрагментів керамопластики [14, арк. 19—20; 15, арк. 46], завдяки яким віднайдено заклад дошкільної освіти № 1/185 МВС України «Берегиня» (1955 р.), на вул. Академіка Богомольця, 7/14 А (іл. 6). Керамопластика садочка нині збережена завдяки директору Лідії Смяцькій⁵, яка врятувала та продовжує рятувати її від нещадного утеплення будівлі.

О. Грудзинська пригадала, що створити керамічне декоративне оформлення для двоповерхового закладу, побудованого з червоної цегли, було особистою ініціативою автора цього проекту архітектора І. Криксунової. З цією ідеєю вона звернулась до художників Експериментальної майстерні. Кераміку

⁵ Висловлюємо подяку директору навчального дошкільного закладу № 1/185 МВС України «Берегиня» Л. Смяцькій за допомогу в дослідженні та надану інформацію.

Іл. 5. Барельєфні екстер'єрні вставки дворика центрального входу до павільйону «Тваринництво» Національного комплексу «Експоцентр України». Архітектори М. Катернога, Я. Ковбаса, художник О. Грудзинська, скульптор І. Макогон. Теракота, безолов'яні та безсвинцеві емалі. 1957

Іл. 6. Заклад дошкільної освіти № 1/185 МВС України «Берегиня» на вул. Академіка Богомольця, 7/14 А, м. Київ. Проект І. Криксунової, автор-розробник керамопластики О. Грудзинська. Теракота, безолов'яна та безсвинцева емаль. 1955

змодельовано О. Грудзинською за попередньо створеними ескізами — картонами в натуральну величину [12].

Для декоративного оздоблення архітектурних деталей садочка І. Криксунова та О. Грудзинська обрали стилістику українського необароко. Ним, зокрема, просякнута керамопластичний портал з широкими прямокутними пілястрами та обрамлення дверей у вигляді керамічних тондо (діаметром 35 см) з фіто- та зооморфною тематикою (іл. 7). Композиції складені з барельєфних декоративних ритмічних рибок, білочок, коників, півників, які об'єднані між собою в центрі квітковою розеткою, а з боків — рослинним орнаментом (іл. 8—8а). Образи окремих тварин, можливо, навіяні зображеннями на античних моне-

Іл. 7. Керамопластичний портал на вул. Академіка Богомольця, 7/14 А, м. Київ. Проект І. Криксунової, автор-розробник керамопластики О. Грудзинська. Теракота, безолов'яна та безсвинцева емаль. 1955

тах Великої Греції, Фракії чи Македонії. Все оздоблення виконано теракотою без поливи, для фонового центру обрали трав'янисто-зелену безолов'яну та безсвинцеву емаль.

Портал декорований карнизними керамічними профільними теракотовими однорамчастими кахлями з низькорельєфними флористичними зображеннями, схожими орнаментальними мотивами на українські пічні кахлі ХІХ ст. Декоративні пілястри оздоблені розробленими керамічними теракотовими флористичними капітелями (83 x 42 см), які властиві творчості О. Грудзинської. Керамічний архівольт завершує композицію portalу, під ним у люнеті розташовано багатофігурну керамічну композицію (вихователька з дітками). О. Грудзинська зазначає, що автор фігур, вірогідно, Н. Гаркуша або І. Коломієць, але віддає перевагу останній [12].

Чотири стіни під вікнами другого поверху оздоблено 18-ма круглими накладними керамопластичними барельєфними медальйонами (тондо) діаметром 60 см з рельєфним окантуванням (табл. 1.3). У цен-

тральній частині тондо — фігура козлика, птаха або зайчика (табл. 1.3). Ці три варіанти композиції на медальйонах повторюються. Для звірів і птаха властиві грайливі та динамічні пози з повернутою назад головою, що наче прислуховується до шерхоту. Квітучі гілки з паростками облямовують дугою кожну з фігур і плавними вигинами переходять з переднього плану на задній. Фон навколо теракотових тварин і квітів вкритий трав'янисто-зеленою емаллю. З архівних джерел Н. Федорової відомо, що за проектом круглі вставки мали бути червоного кольору, але рецепт червоної майолікової поливи відновного вогню був розроблений нею тільки через рік по завершенню робіт над цією будівлею [14, арк. 4—5].

Керамістка О. Грудзинська на основі вивчення природи, властивостей керамопластики, геометризації форм, фактурно-пластичного моделювання, а також контрастного зіставлення монохромних рельєфів з поліхромним тлом, удосконалила та збагатила архітектурне планування будівлі. Для формування емоційного стану застосовано конструктивні об'ємно-силуетні форми як засоби вираження тематичного на-
правлення закладу.

Звернемося до архівних документів Н. Федорової, яка рекомендувала для декорування екстер'єрів застосовувати поєднання емалі з теракотою. На її думку, це сполучення найдоцільніше для оформлення рельєфних архітектурних деталей: фон вкривають емаллю, а рельєф залишають теракотовим. Завдяки такому прийому рельєф гарно й чітко виділявся на блискучому емалевому фоні на будь-якій висоті споруди. Цей простий у виробництві спосіб, зазначала художниця, слід застосовувати для декорування архітектурних деталей (капітелі, лиштва, обрамлення вікон, окремі вставки), які можливо постачати у готовому вигляді під час оформлення споруд масового будівництва [10, арк. 34].

До другого напряму слід віднести твори, суцільно вкриті безолов'яними та безсвинцевими емалями за принципом розпису по сирий емалі на гладкій поверхні. Наприклад, у 1953 р. народний майстер О. Железняк разом з іншими митцями, імовірно з О. Грудзинською, сформував чотирикутові керамічні вставки (табл. 1.6) для софітів карниза п'ятого поверху будинку на вул. Мечникова, 6 (1958 р.) у Києві (проект «Гіпросельстрою» Української РСР) [10, арк. 3, 19; 11, арк. 50; 12]. Це невели-

кі за розміром квадратні вставки червоного кольору в стилі сталінського ампіру, посередині — об'ємна п'ятипелюсткова біла квітка з синім осердям, бортики обрамлені жовтими емаллями.

Наступне неординарне замовлення виконано для павільйону «Зернові та олійні культури» у 1957 р. Інститутом архітектури споруд Академії архітектури Української РСР спроектовано декоративні елементи — люстри в стилі сталінського ампіру (автор проєкту архітектор В. Дзугаєв). Це перший досвід використання майоліки у виробництві такого роду освітлювальних приладів. Для люстр він обрав поєднання бронзи, скла та майоліки. Майстерня займалась виготовленням у матеріалі всіх майолікових деталей для 12 люстр (750 деталей) [16, арк. 15]. Керамістка О. Грудзинська відзначила, що працювала разом із О. Железняком, а складність виконання полягала в моделюванні тонкого довгого листа, яке часто ламалося під час випалювання. У павільйоні № 10 віднайдено шість великогабаритних металевих люстр з елементами кераміки, яка суцільно вкрита емаллями в зеленожовтих тонах (іл. 9). Це фігурні чашечки (скло-тримачі) та основа, видовжене рельєфне накладне листя; всі деталі з'єднані з металевим каркасом (табл. 1.8). Люстри мають помпезні форми. Водночас це прості візерунчасті елементи, які склали основу складної конструкції. Всі твори О. Грудзинська розробляла власноруч, акцентуючи увагу на природних формах, а колаборація зі скульпторами, архітекторами і народним майстром дозволила збагатити та синтезувати архітектурну сіру просторовість буденності з фактурно-пластичними засобами художніх керамопластичних творів.

У 1958 р. майстерня працювала над отриманням варіантних плиток для оформлення екстер'єрів масового будівництва. Розробки мали два напрями: кольорові рельєфні плитки, де одночасно працює кольорна поліфонія, світлотіньове моделювання та гладкі кольорові плитки, в яких головним акцентом є поліхромія. За першим принципом О. Грудзинська розробила три типи рельєфних майолікових плиток, вкритих емаллями й поливами окислювального та відновного вогню. Наприклад, для фризів частини кийвського експериментального житлового будинку на вул. Олексіївська, 10/12 (1958—1959 рр.) керамісткою створені плитки (140 шт.), якими обли-

Іл. 8. Керамопластичний портал на вул. Академіка Богомольця, 7/14 А, м. Київ. Проєкт І. Криксунової, керамістка О. Грудзинська. Теракота, безолов'яна та безсвинцева емаль. 1955. Розміри: 3,14 м x 2,60 м x 59,5 x 0,73 м

Іл. 8а. Фрагмент керамопластики на вул. Академіка Богомольця, 7/14 А, м. Київ. Проєкт І. Криксунової, керамістка О. Грудзинська. Теракота, безолов'яна та безсвинцева емаль. 1955

цьований фриз над четвертим поверхом. Цей проєкт належить Академії будівництва і архітектури Української РСР, архітектор Д. Яблонський. Для двох вікон, у якості прикладів, майстерня вкрива поливами і випалила 135 деталей віконної лиштви, виготовлених заводом «Керамік» [17, арк. 2—3, 7]. Рельєфні плитки мають декілька типів орнаменту, але кожне панно складено зі збірних чотирьох елементів. Переважно це геометричні форми, що утворюють ромби. Усередині їх та по кутах — прості рослинні елементи із завитками темно-зелених, світло-темно-вохристих відтінків (табл. 1.7). Орнаментальні плитки чергуються, одна через одну, подекуди

Іл. 9. Інтер'єр павільйону «Зернові та олійні культури» Національного комплексу «Експоцентр України». Сучасний вигляд, 2020. Деталі керамічних люстр сформовані народним майстром О. Железняком та керамісткою О. Грудзинською. 1957

вони повторюються, іноді трапляються складені половинки від основної композиції.

Проаналізувавши керамопластичні твори, які й досі прикрашають будівлі Києва, Черкаської та Полтавської областей, слід зазначити те, що застосування суцільного покриття кераміки емалями та поєднання емалей з неполив'яною теракотою є абсолютно доцільним та правильним рішенням, особливо якщо враховувати висоту будівлі та розміри керамопластики.

Висновки. У 1950-ті роки Н. Федорова, О. Железняк та О. Грудзинська розширювали способи художнього оформлення керамопластики, вдосконалювали технологічні можливості емалей, розробляли архітектурні деталі для масового виробництва. Керамопластичне оформлення будівель, яким займалась Експериментальна майстерня в окреслений період, є яскравим прикладом поєднання простих форм і сюжетів, в яких головною стилістичною доміантою залишається зоо- і фітоморфна тематика, міксування матової теракоти та глянцевого емалевого покриття, де одночасно працює колір і об'єм та суцільно вкриті емалями керамічні твори. Оздоблення

кераміки за таким принципом характерне більше для творчості О. Грудзинської, до того ж більшість творів 1950-х років змодельовані саме цією керамісткою. Все декорування підкорене структурній побудові та вирізненні основних центрів, підпорядкованих законам організації сучасного життєвого середовища.

1. Сакович І. Декоративно-ужиткове мистецтво. Кераміка. Історія українського мистецтва: у 6 т. Голов. ред. М. Бажан. Київ: ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН Української РСР. 1968. Т. 6. *Радянське мистецтво 1941—1967 років*. С. 359—363: іл.
2. Коломиец Н. Искусство Украинской советской социалистической республики. Архитектура. История искусства народов СССР: у 9 т. Глав. ред. Б. Веймарн. Москва: Изобразительное искусство. 1977. Т. 8. *Искусство народов СССР в период Великой отечественной войны и до конца 1950-х годов*. С. 167—210.
3. Коломиец М. *Проблеми формування сучасної архітектури Української РСР*. Київ: Будівельник, 1973. 147 с.
4. Мусиенко П. *Керамика в архитектуре и строительстве (методы художественного оформления керамических изделий)*. Киев: Изд-во Академии архитектуры Украинской ССР, 1953. 127 с.
5. Манучарова Н. Художня керамічна деталь (досвід роботи архітекторів Києва). *Вісник Академії архітектури Української РСР*. № 2. 1950. С. 20—25.
6. Музиченко С. Творці веселки. *Народна творчість та етнографія*. 1974. № 3 (127). С. 77—81.
7. Бекетова І. Експериментальна майстерня. *Купола*. 2007. № 4. С. 70—72.
8. Істоміна Г., Студницька М. Архітектурно-декоративна кераміка. Історія декоративного мистецтва України: у 5 т. Голов. ред. Г. Скрипник, наук. ред. Т. Кара-Васильєва. Київ: ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України. 2016. Т. 5: *Мистецтво ХХ — початку ХХІ століття*. С. 129—137: іл.
9. Великоцкая Н. Керамика Оксаны Грудзинской. *Декоративное Искусство*. 1965. № 7. С. 44.
10. Про роботу керамічної майстерні Інституту художньої промисловості АА УРСР. *ЦДАМЛМ України (Центр. держ. архів-музей літератури і мистецтва України)*. Ф. 1113. Оп. 1. Од. зб. 92. Арк. 1—76.
11. Варварцев М.М., Драч І.Ф., Мусиенко П.Н., Панч П.Й., Попов Д.В., Федорова Н.І. та ін. Нариси, статті та вірші про Железняк О.С. *ЦДАМЛМ України (Центр. держ. архів-музей літератури і мистецтва України)*. Ф. 1113. Оп. 1. Од. зб. 78. Арк. 1—88.
12. Грудзинська О. Аудіозапис інтерв'ю з керамісткою від 26.10.2020 р.
13. Характеристики, пояснюючі записки, статті, запрошення та ін. *ЦДАМЛМ України (Центр. держ. архів-музей літератури і мистецтва України)*. ЦДАМЛМ. Ф. 1113. Оп. 1. Од. зб. 76. Арк. 1—47.

14. Про роботу експериментальної керамічної майстерні Інституту художньої промисловості АА УРСР. *ЦДАМЛМ України* (Центр. держ. архів-музей літератури і мистецтва України). Ф. 1113. Оп. 1. Од. зб. 93. Арк. 1—29.
  15. Про роботу експериментальної керамічної майстерні Інституту художньої промисловості АА УРСР. *ЦДАМЛМ України* (Центр. держ. архів-музей літератури і мистецтва України). Ф. 1113. Оп. 1. Од. зб. 94. Арк. 1—69.
  16. Про роботу майстерні художньої кераміки Інституту архітектурних споруд АБ і А УРСР. *ЦДАМЛМ України* (Центр. держ. архів-музей літератури і мистецтва України). Ф. 1113. Оп. 1. Од. зб. 96. Арк. 1—88.
  17. Про роботу експериментальної майстерні художньої кераміки. *ЦДАМЛМ України* (Центр. держ. архів-музей літератури і мистецтва України). Ф. 1113. Оп. 1. Од. зб. 97. Арк. 1—8.
- REFERENCES
- Sakovych, I., & Bazhan, M. (Ed.). (1968). Decorative and applied arts. Ceramics. *History of Ukrainian art. Soviet art of 1941—1967* (Vol. 6, pp. 359—363). Kyiv: IMFE im. M. Rylskoho NAN Ukrainkoj RSR [in Ukrainian].
- Kolomicz, N., & Vejmar, B. (Ed.). (1977). Art of the Ukrainian Soviet Socialist Republic. Architecture Art history of the peoples of the USSR. *The art of the peoples of the USSR during the Great Patriotic War and until the end of the 1950's* (Vol. 8, pp. 167—210). Moskva: Izobrazitel'noe iskusstvo [in Russian].
- Kolomiets, M. (1973). *Problems of formation of modern architecture of the Ukrainian RSR*. Kyiv: Budivelnik [in Ukrainian].
- Musienko, P. (1953). *Ceramics in architecture and construction (methods of decorating ceramic products)*. Kyiv: Academy of architecture of Ukrainian SSR [in Russian].
- Manucharova, N. (1950). Artistic ceramic detail (experience of Kyiv architects). *Visnyk akademii arkhitektury Ukrainskoi RSR*, 2, 20—25 [in Ukrainian].
- Muzychenko, S. (1974). Creators of the rainbow. *Narodna tvorchist ta etnografii*, 3 (127), 77—81 [in Ukrainian].
- Beketova, I. (2007). Experimental workshop. *Kupola*, 4, 70—72 [in Ukrainian].
- Istomina, H., Studnytska, M., Skrypnyk, H., & Kara-Vasyl'ieva, T. (Ed.). (2016). History of decorative art of Ukraine. Art of the XX — early XXI century. *Architectural and decorative ceramics* (Vol. 5, pp. 129—137). Kyiv: IMFE im. M.T. Rylskoho NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Veligoczkaya, N. (1965). Ceramics by Oksana Hrudzynska. *Dekorativnoe iskusstvo*, 7, 44 [in Russian].
- About the work of the ceramic workshop of the Institute of Arts Industry of the AA of the USSR. *TsDAMLM Ukrainy* (*Tsentr. derzh. arkhiv-muzei liter. i myst. Ukrainy*). F. 1113. Op. 1. Od. zb. 92. Ark. 1—76 [in Russian].
- Varvartsev, M., Drach, I., Musiienko, P. and others. Essays, articles and poems about O. Zhelezniak. *TsDAMLM Ukrainy* (*Tsentr. derzh. arkhiv-muzei liter. i myst. Ukrainy*). F. 1113. Op. 1. Od. zb. 78. Ark. 1—88 [in Russian].
- Hrudzynska, O. (2020). Audio recording of an interview with a ceramist from 26.10.2020 [in Russian].
- Characteristics, explanatory notes, articles, invitations, etc. *TsDAMLM Ukrainy* (*Tsentr. derzh. arkhiv-muzei liter. i myst. Ukrainy*). F. 1113. Op. 1. Od. zb. 76. Ark. 1—47 [in Russian].
- About the work of the Experimental ceramic workshop of the Institute of Arts and Crafts of the AA of the USSR. *TsDAMLM Ukrainy* (*Tsentr. derzh. arkhiv-muzei liter. i myst. Ukrainy*). F. 1113. Op. 1. Od. zb. 93. Ark. 1—29 [in Russian].
- About the work of the Experimental ceramic workshop of the Institute of Arts and Crafts of the AA of the USSR. *TsDAMLM Ukrainy* (*Tsentr. derzh. arkhiv-muzei liter. i myst. Ukrainy*). F. 1113. Op. 1. Od. zb. 94. Ark. 1—69 [in Russian].
- About the work of the ceramic workshop of the institute of architectural constructions AB and A of the USSR. *TsDAMLM Ukrainy* (*Tsentr. derzh. arkhiv-muzei liter. i myst. Ukrainy*). F. 1113. Op. 1. Od. zb. 96. Ark. 1—88 [in Russian].
- About the work of the Experimental ceramic workshop. *TsDAMLM Ukrainy* (*Tsentr. derzh. arkhiv-muzei liter. i myst. Ukrainy*). F. 1113. Op. 1. Od. zb. 97. Ark. 1—8 [in Russian].